

Մ. Այվազեան-Թերզեան, *Պրոֆեսոր Հրաչեայ Աճառեանը եւ Իրանագիտութիւնը*, «Հասարակական Գիտութիւնների եւ Մշակութային Հետազոտութիւնների Ինստիտուտ», Թեհրան, 2004, հինգ + 91 էջ (պարսկերէն):

«Հրաչեայ Աճառեանը սովետական հայագիտութեան աւագ սերնդի խոշորագոյն ներկայացուցիչներից մէկն է՝ գիտելիքների հսկայական պաշարով, բազմակողմանիութեամբ ու խորութեամբ եւ գիտական արտակարգ բեղմնաւորութեամբ նա Չորդ դարի հայագիտութեան բացառիկ դէմքերից մէկն էր, որ հսկայական աւանդ է թողել հայագիտութեան զանձարանում»: Այսպէս է ահա բնութագրում ականատր գիտնականին լեզուարան Էդուարդ Ադայեանը *Հայերէն Արմատական Բառարանի* երկրորդ հրատարակութեան սկզբում գետնդրած ներածականում¹: Ասումսին որեւէ այլ յանելում կատարելը շատ դժուար է, բացի, քերես այն՝ որ աճառեանական վաստակը ամենեւին աննշան չէ նաեւ իրանական բանասիրութեան շատ խնդիրների լուսարանման եւ իրօք անգնահատելի՝ իրանագիտութեան հայկական դպրոցի սկզբնադրման եւ կայացման գործում: Չնայած սրան, աճառեանագիտութիւնը ցարդ չէր անդրադարձել մեծամուն գիտնականի իրանագիտական ժառանգութեանը. մի ժառանգութիւն, որի կերտմանը հայագիտութեանը զուգահեռ կամ, աւելի ճիշտ, հայագիտութեան հետ մէկտեղելով, երկար տարիներ անխոնջ կերպով լծուել էր պրոֆ. Աճառեանը՝ հետեւելով իր մեծամուն ուսուցիչներ Անտուան Մէլի եւ Հայնրիխ Հիւրշմանի օրինակին:

Անուասիկ, այս բացը լրացնելու է գալիս իրանահայ գիտնական, հայագետ-արեւելագետ Մ. Այվազեան-Թերզեանի մենագրութիւնը, որը, ի վերջոյ, ուշագրաւ է նաեւ այն հանգամանքով, որ Աճառեանի իրանագիտական աշխատանքները ներկայացնում է դրանից բոլորովին անտեղեակ պարսկալեզու ընթերցողին:

Գիրքը բացում է մէկ էջանոց «Նախարան»ով, որտեղ հեղինակը, շարադրում է աշխատութեան հիմնական նպատակները: Սրան անմիջապէս յաջորդող «Ներածութեան» մէջ (էջ 3-18) բաւական մանրամասն անդրադարձ է կատարում պատմութեան քառուղիներում հայերի եւ իրանցիների ունեցած երկարատեւ փոխառնչակցութիւններին. սպառիչ ակնարկների տեսքով ներկայացում է հայ պատմիչների եւ հետազոտողների երկերի կարեւորութիւնը Իրանի պատմութեան եւ մշակոյթի զանազան հարցերի լուսարանման համար: Սահմանափակ էջերի շրջանակում Այվազեան-Թերզեանին հիանալի կերպով յաջողում է առանց տուեալ դէպքում աւելորդ մանրամասների իջ ընթերցողին ծանօթացնել հայ գրչութեան Ոսկեդարից մինչեւ Ի. դարի կեսերը այս ասպարէզում ստեղծուած հսկայական ժառանգութեան հետ:

Ինչ որ առումով «Ներածական» կարելի է համարել նաեւ մենագրութեան «Հրաչեայ Աճառեանի Կեանքը եւ Գիտական Գործունէութիւնը» խորագիրը կրող առաջին մասը (էջ 19-31), որտեղ հեղինակը յստակ ժամանակագրական յաջորդականութեամբ ընթերցողի ուշադրութիւնը բերուում է մեծամուն գիտ-

նականի կենսագրութեան եւ գիտական գործունէութեան զանազան կողմերի վրայ: Յօգուտ ընթերցողին խախտելով կենսագրական ակնարկի խիստ գիտական եւ չոր շարադրանքն ու իր գրուածքին հաղորդելով փոքր ինչ գեղարուեստականութիւն՝ Այվազեան-Թերզեանը գրքի այս հատուածում բացայայտում է ոչ միայն Աճառեան-գիտնականին, այլեւ Աճառեան-մարդուն ընդհանրապէս: Ակնարկի վերջում կցուած է նշանաւոր գիտնականի մասին գրուած գրքերի եւ յօդուածների լիակատար ցանկը:

Աշխատութեան հիմնական շարադրանքը սկսում է «Իրանական Ազգագրութեան եւ Կրօնների Վերաբերեալ Հրաշեայ Աճառեանի Ուսումնասիրութիւնները» գլխով (էջ 33-51): Այս ասպարեզում իրականացրած Աճառեանի հետազօտութիւնները հիմնուած են նրա կողմից Ի. դարի սկզբներին Իրանի տարբեր վայրերում գրի առնուած դաշտային նիւթերի եւ անձնական դիտարկումների վրայ: Իրանական կենցաղին, ազգագրութեանը եւ կրօններին նուիրուած գիտնականի դիտարկումների մի մասը գետնդրուած են 1967ին Երեւանում լոյս ընծայուած *Կեանքիս Յուշերից* ինքնակենսագրական երկում: Այվազեան-Թերզեանը պարսկերէն թարգմանութեանը լայնօրէն մէջբերում է այս գրքի առանձին հատուածներ, դրանց աւելացնելով սեփական նկատողութիւնները, իսկ որոշ դէպքերում ներգրաւում հրապարակում առկա նորագոյն ուսումնասիրութիւնների տուեալները: Այսպէս է, աւետք, առաջին անգամ 1925ին հրապարակուած «Գիրաններ եւ Թումարիներ» *Անի-Հակո* ծայրայեղ շիական աղանդի թարիգեան համայնքին նուիրուած ակնարկի պարագայում²: Ամբողջական պարսկերէն թարգմանութեանը մէջբերելով այս համառօտ բայց խիստ արժէքաւոր գործը՝ Այվազեան-Թերզեանը «Հեղինակի Բացատրութիւն» ենթավերնագրի ներքոյ ներկայացնում է սեփական դիտարկումները եւ յանդիմանները, յղումներ տալիս նորագոյն ուսումնասիրութիւններին վրայ:

Աշխատութեան յաջորդ գլուխը՝ «Աճառեանի Սի-Քանի Կարեւոր Գործերի Ներկայացումը եւ Մեկնաբանութիւնը» (էջ 52-75), ամբողջովին նուիրուած է անուանի գիտնականի բանասիրական երկերի ներկայացմանը եւ քննութեանը՝ յատուկ ուշադրութիւն բեւեռելով վերջիններիս իրանագիտական հատուածների վրայ: Անդրադարձ է կատարում, մասնաւորապէս, *Հայերէն Արմատական Բառարանի*, *Հայոց Անձնանունների Բառարանի*, *Հայոց Լեզուի Պատմութեանը*, *Հայերէն Գատառական Բառարանի* եւ աճառեանական անձաձաւայ ժառանգութեան մի շարք այլ նմոյշների: Յատկապէս ուշագրաւ է, բէւ համառօտ, բայց նորագոյն ուսումնասիրութիւնների նիւթի ընդգրկմամբ, հայերէնի իրանական փոխառութիւնների խնդրի ներկայացումը: Պակաս կարեւոր չէ նաեւ պարսկերէն մուտք գործած մի քանի հայկական բառերի հիմնախնդրի կրկին արծարծումը: Այս բաժնում Այվազեան-Թերզեանը դրսեւորում է բառական հետաքրքիր մօտեցումներ, վիճարկում որոշ ստուգաբանութիւններ եւ ներկայացնում առաւել ընդունելի տարբերակներ:

Գրքի վերջում յաւելուածի տեսքով (էջ 77-88) բերում է տարբեր լեզուներով գրուած Աճառեանի տպագիր եւ անտիպ յօդուածների եւ մենագրութիւնների մի լիակատար ցանկ:

Ընդհանուր առմամբ, պէտք է նշել, որ մասն աշխատութիւնների լոյս ընծայումը եւ հայ գիտութեան նուաճումների ներկայացումը օտարերկրեայ ընթերցողին չափազանց շնորհակալ մի գործ է՝ մի առաքելութիւն, որը տուեալ գրքի պարագայում յաջողութեամբ կարողացել է իրականացնել դոկտ. Ալվազեան-Թերզեանը:

ՎԱՐԴԱՆ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Հ. Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, հտ. 1, Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1971, էջ Բ:

² Տե՛ս՝ *Պետական Համալսարանի Գիտական Տեղեկագիր*, քի 1 (1925), էջ 86-98: Յետագայ վերահրատարակութիւններից՝ "Gyorans and Tumaris (A Newly Found Secret Religion in Persia)", *Iran & the Caucasus*, vol. 2 (1998), էջ 241-244: